

Leta, ki so pretresla svet in oblikovala generacijo Za živ socializem

Pavle Kristan

Uvod

Bil sem naprošen, da prispevam k zborniku '68, a sem dolgo odlašal, predolgo. Viri za analizo dogajanj pred pol stoletja so se mi porazgubili. Veliko je bilo že povedanega, precej zapisanega in originalnega, razen svojih avtentičnih spominov, ne morem prispevati. Morda bi bilo bolje pisati zgodbe.

Politika me ni zanimala, tudi nisem imel potrebe, da bi me. Vse dokler, sicer usmerjen v naravoslovje, nisem padel v dogajanja. Kot aktivist, aktiven udeleženelec, sem doživel veliko, kot le malokdo takratnih študentov. Sodeloval sem v dogodkih tako rekoč dveh študentskih generacij, 66–68 in 70–72. Vmes, leta 1969, sem služil vojaščino, manj kot leto, vojski je zmanjkovalo denarja.

V prispevku se bom torej osredotočil na moje videnje dogodkov v obdobju 66–72. Nismo bili uporniki brez razloga, tudi ne rušitelji sistema, pač pa smo stremeli za živim socializmom. Avtentičnim, jugoslovanskim, a ne več takšnem, v kakršnem smo rasli. Takratni nam je, mladim in predvsem študentski populaciji, postajal izrabljen, tesen in neperspektiven. Ena od parol, ki jih je bilo takrat veliko, mi je ostala kot vodilo še za pozneje: »Svojim vzornikom (medvojni generaciji) bomo enaki, če jih presežemo (družbeno

smelo, vizionarsko)«. V nekoliko drugačni izpeljavi sem si med služenjem vojaščine, samo leto po zadušitvi praške pomladi, prislužil nekaj kazni, ker sem javno podvomil, da bi JLA zmogla biti še dvajset let po vojni revolucionarna armada; bližji mi je bil koncept ljudskega odpora in razumljivo – vojska se me je za vedno odrekla.

Največ desetletje družbenega angažmaja bi čisto na kratko opredelil s tremi koraki: naključen vstop v študentsko gibanje, aktivizem v razponu od '67 do '72 ter proti koncu dilema med radikalizacijo ali umikom.

- *Deluj lokalno, misli globalno (slogan, ki ga je pozneje prevzelo eko gibanje)*
- *Svoboda si je treba izboriti, nikoli ni podarjena (R. Luxemburg)*
- *Dolgi marš skozi institucije (Dutschke, Mao)*

Najstniška leta

Kot vse drugo je tudi moj vstop v študentski aktivizem imel predzgodovino. Nikoli nisem bil član pionirske organizacije (nisem znal zapeti *Mi smo slovenski pionirji*), hostije nisem bil deležen (ne dobiš je brez zakramentov, starši pa so bili komunisti), sprejemu v mladinsko ZMJ sem se izognil z izgovorom, da sem to opravil že v osnovni šoli. Res so me tam »snubili«, jaz pa nisem vedel, kaj bi s tem. Vseeno je bilo nekaj dogodkov, ki so me zaznamovali. Če že ne drugače, spomnim se jih:

- Kako smo mulci z doma narejenimi baklami korakali sredi železarske množice, ki je v povorki vzklikala *Trst, Gorica – to naša je pravica*. Na Primorskem otroci nismo smeli ven, na gmajno, zaradi številne vojaščine. Bil je oktober 1954, ozračje je bilo napeto zaradi podpisa meddržavnega sporazuma o svobodnem tržaškem ozemlju (STO) oz. zaradi razdelitve cone A in cone B med Italijo in Jugoslavijo.
- Kot gimnazijci smo se v šolskem letu 1959/60 morali udeležiti predavanja v podporo alžirskemu odporniškemu gibanju (*La resistance*,¹ odpor 1954–1962). Zbrali so nas v dvorani današnje kinoteke, mlad alžirski borec na zdravljenju v prijateljski Jugoslaviji nam je opisoval grozote francoske okupacijske vojske, policije in OAS-a. Ravnanja francoskih specialcev, znanih po krutosti, sem se bal tudi nekaj let pozneje.

1 F. Fanon »*Upor prekletih*« (*Les damnés de la terre*, 1961); knjiga je prevedena tudi v slovenščino.

- Ob krizi v Kongu in uboju P. Lumumbe (januarja 1961) sem se spontano udeležil protestov pred belgijskim konzulatom ob rimskem zidu in ob takrat ravno zgrajeni novi stavbi FNT – tekstilna tehnologija. V spominu mi je ostala zoprna radovednost možaka, ki je spraševal, kdo smo in kaj bomo storili. O Udbi in njenih agentih takrat še nisem nič vedel, bila pa mi je to lekcija za kdaj pozneje.

Študijsko opletanje

Študentska organizacija oziroma vodstvo je bilo »tam nekje«. V Kazini (kje pa je to?), sem zvedel, ko sem spraševal za prijavo na organizirano smučanje. O študentski politiki nisem imel pojma, pritegnila pa me je seveda ponudba interesnih dejavnosti. Zaslutil sem razpoko med dokazovanjem študentskega statusa in politične opredelitve. Eno je bil indeks, drugo pa članska izkaznica ZŠJ – Zveze študentov Jugoslavije, katere del je bila tudi ljubljanska študentska organizacija. Članstvo je bilo zagotovo opredeljeno s statutom ZŠJ, a za vpis pretiranega zanimanja ni bilo. Prošnji za študentsko posteljo si moral priložiti indeks, ne izkaznice družbenopolitične organizacije. Da si dobil opremo in se lahko vpisal v katerega od tečajev, podobno. Z indeksom in v njem obveznimi podpisi o prisotnosti na predavanjih si dokazoval status vpisanega na univerzitetni študij, izkaznica pa je pomenila pripadnost enotni družbenopolitični organizaciji (ki se je borila za ...). Anahronizem, ki smo ga razreševali pozneje, ob konceptu pluralnih interesov študentskega kampusa.

Prvih nekaj let študija me študentska organizacija ni pritegnila. Vedel sem, da se je poslopje Kazine počasi polnilo, s folkloro Maroltovcev, pesmijo APZ-ja, plesalci mojstra Jenka. Da so v zgornjih prostorih Kazine tudi drugi študentski »organi«, sem spoznaval postopoma.

V prvi polovici šestdesetih nas to ni oviralo, v drugi pa so se že pojavljala vprašanja akademske avtonomije. Vodstvo v Ljubljani (takrat edini univerzitetni ustanovi v Sloveniji) je, odtujeno od študentov, delovalo predvsem kot transmisija centralne politike in kadrov. Univerzitetni odbor študentov so sestavljali študentski predstavniki fakultet², ti pa so volili člane organov, odborov in komisij.

2 Ljubljanska Univerza je v 60. letih vključevala 9 fakultetnih članic in imela manj kot 10.000 študentov, kar jo je uvrščalo med manjše. Beograjska je nasprotno od ljubljanske veljala za eno največjih v Evropi.

Fakultetni odbori, zamišljeni kot posredniki med univerzitetnim odborom in študenti, so delovali (ali pa ne) zelo različno. Le počasi so pridobivali na veljavi, sprva so bili v ospredju na naravoslovnih in tehničnih fakultetah, manj na družboslovnih. Študentje slednjih pa so nasprotno več pozornosti namenjali kulturnim dogodkom³ zunaj univerzitetnega prostora.

Obzorja se širijo

Leto študija na tehnični fiziki mi je odprlo oči, kam spadam. Nisem zmozel nadaljevati. Po dolgem poletnem potepanju vzdolž Jadrana sem v jeseni 63/64 komaj še ulovil vpis v prvi letnik Elektro fakultete; vpisal sem se na dvostopenjski študij. Skupna predavanja smo imeli na Viču, posamična pa še vedno v premajhnem poslopju Stare tehnike na Aškerčevi cesti. V drugem letniku (1964/65), ki nas je že razdelil na dve študijski smeri⁴, je študij potekal v novi osrednji stavbi z veliko predavalnico na Tržaški. V višjih nadstropjih je bilo tudi več prostornih učilnic, kjer smo študentje lahko študirali in se družili⁵. Fakultetni odbor ZŠJ je bil v anonimnosti in je deloval tako rekoč podtalno; imel je prostore v kleti, pod veliko predavalnico.

1965/66 – Prvič in potem zlahka večkrat prek meje

Ker po drugem letniku nisem opravil vseh izpitov, sem poiskal izhod v absolventskem stažu prve stopnje. Pozneje so se spremenili študijski pogoji in lahko sem nadaljeval študij. Do konca četrtega letnika, 1968. A stvari so šle v drugo smer ...

Z ustavno (1963) in predvsem ekonomsko reformo (1965) si študenti nismo belili glave. Čutili pa smo, da se je Jugoslavija začela notranje rahljati, navzven pa odpirati. V države blagostanja se je odpravila armada »gastarbeiterjev«. Kar so številni mladi, tudi moji gorenjski znanci, s prebegi prek meje še nekaj let nazaj jemali skoraj kot šport, je nenadoma postalo dosegljivo s potnim listom.

3 Škandal okrog prekinjene gledališke predstave Topla greda, ki jo je bolj odprto vodstvo študentskega naselja prav tako moralo odpovedati, pozneje tudi kraval ob tribuni v menzi študentskega naselja ob nastopu Vide Tomšič; ukinitvev Perspektiv in aktualizacija revije Problemi ...

4 Nekdanja delitev na »smer šibkega in smer jakega toka« je prerasla v oddelke: za energetiko in oddelek za elektroniko.

5 Knjižnica CTK je bila takrat še v Tomšičevi ul. 7. V obdobju 1966–1969 jo je vodil Peter Keršič.

Našel sem razpis, na fakulteti ali v Kazini, za prostovoljno delo v Nemčiji. Kako se je znašlo na oglasni deski, ne vem. Prijava se mi je zdela dobra priložnost za moje slabo znanje nemščine. Prijavil sem se in razmeroma kmalu dobil iz centrale neke nemške nevladne organizacije pozitiven odgovor. Izbral sem si študentsko delo pri urejanju parkov v Braunschweigu. Prejel sem potrditev. Prvič sem bil v Nemčiji konec poletja 1965. Z avtostopom sem se izognil potnim stroškom, organizator je kril bivanje, dobili smo tudi nekaj žepnine, delali manj kot v brigadi doma. Spoznavali smo okolico in drug drugega. Bili smo pisana mednarodna družina, od Danske do Italije; iz drugih krajev Jugoslavije in vzhoda ni bilo nobenega. Vodja mi je iz ostanka proračuna, kot še komu drugemu, namenil tudi vozovnico do doma. Lepa in koristna izkušnja, izgubil sem strah pred nemščino, strah pred »Švabi« in se tudi uspešno izognil srečanjem z emigranti, na katere me je še posebej, s poudarkom in prijaznostjo opozarjal referent ob izdaji potnega lista. Odprlo se mi je okno v svet.

1966/67

Spomladi leta 1966 sem se prijavil za enomesečno fakultetno prakso v tujini. Fakulteta je takrat že imela povezavo s tujimi. Uspel sem jo dobiti v Darmstadtu, delal sem v razvojnem oddelku centrale nemških pošt. Za uvajanje, pomoč in bivanje so poskrbeli kolegi iz Darmstadta.

Spoznal sem za nas neznano obliko študentskega kolegija. Hišo, ki jo je podaril nekdanji študent, so upravljali študenti bratovščine⁶. Prek poletja so oddajali sobe zunanjim kolegom; v tistem času sva bila tam nastanjena dva tujca, poleg mene še Francoz, ki mu zaradi libertarnosti nemška bratovščina ni bila nič kaj všeč.

Na uho so mi prišle govorice o pozivu kolegov višjega letnika na razveljavitev rezultatov kolokvija iz matematike pri prof. Skubicu. Zaradi skoraj v celoti negativnih ocen so študentje zahtevali ponovitev kolokvija. Nastal je odmeven spor, pojavili so se tudi pozivi k bojkotu. Fakultetni odbor študentov se je konfliktu na vsak način želel izogniti in se ni vključil v razrešitev zadeve.

6 V Nemčiji še danes obstajajo številna študentska združenja, »Burschenschaften«, z navzven poudarjenim izgledom, uniformami in opravo. Veljajo za konservativna, zaprta in izključujoča. Imajo dolgo tradicijo, še iz 19. stoletja, ko je bil njihov cilj oblikovanje nemške nacionalne države. V regularnih študentskih zvezah imajo ta združenja marginalni vpliv.

Univerzitetni odbor pa je bil z dogodkom seznanjen. Že v jeseni 1966 so se dogodile tudi spremembe v univerzitetnem odboru in pozneje še v komiteju ZK na univerzi. Franci Pivec je postal organizacijski sekretar za študente, I. Marenk pa po zapletih na precej burni skupščini predsednik univerzitetnega odbora.

Pivec je deloval v obeh, seveda ne hkrati. Spoznal sem ga kot sekretarja ZK, zanimal se je za študentske zadeve in organizacijo na fakultetah. Tako sva se pred letno skupščino študentov srečala ob razpravi razmer na mojem faksu. Fakultetni odbor je bil v razsulu in kot zainteresiran študent sem bil povabljen na študentsko skupščino.

Moja (verjetno zmedena, netipična) razprava na skupščini študentov je pritegnila pozornost Kazine. Zaradi nove usmeritve delovanja študentske organizacije sem bil imenovan v fakultetni odbor ZŠ na elektro fakulteti. Kot predstavnik FO sem začel sodelovati z UO, zato sem bil pozneje tudi »kooptiran«, izbran torej mimo skupščine v univerzitetni odbor ZŠ.

Naloga, da znova vzpostavim študentsko organizacijo in pritegnem k reševanju študijskih, gmotnih in interesnih problemov študente elektrotehnike, sem se lotil zagnano – in naivno. Delo sem skušal organizirati po sekcijah, fakultetni odbor naj bi imel več članov. Blizu mi je bila ideja o delovanju študentske organizacije »od izvora«, avtonomno po fakultetah, oddelkih in med študenti. Aktivizem torej.

V drugem semestru 1966/67 je fakultetni odbor začel izdajati ciklostiran bilten. Želeli smo prebiti sicer uveljavljeno mnenje o pasivnih študentih in izstopiti iz forumskega načina delovanja. Tehnika razmnoževanja in odmerjena količina tiskanega papirja nista dovoljevala velike naklade. Ker smo ga distribuiral tudi po nekaterih drugih fakultetah, na naši pa je bil dostopen po učilnicah in oddelkih, je nanj kmalu postal pozoren tudi UO. Ne vem zakaj ga nismo delili tudi po študentskih domovih in ponudili Tribuni v branje. Univerzitetni komite ga je kasneje ocenil kot dobrodošlo avtonomno obliko delovanja in ga postavil celo za vzgled drugim, manj aktivnim FO.

Počasi smo študenti naravoslovnih fakultet postali bolj angažirani kot družboslovci.

Pivec je bil pravi sogovornik v čedalje večji množici predstavnikov študentov, porazdeljenih po univerzitetnem odboru, raznih sekcijah (za kulturne, športne, tehnične in počitniške dejavnosti), mednarodnemu odboru in Tribuni kot

osrednjem študentskem glasilu. Razmišljal je o modelu republiške (ne izpostave državne SSJ) organizacije študentov kot nekakšne mreže po fakultetah in še širše, po študentskih domovih, kjer so se nakazovale prve prostorske težave. Iskal je vzorčne modele, imel vpogled v dogajanja na drugih jugoslovanskih univerzah, udeležil se je vsakoletne mednarodne študentske konference v Dubrovniku, bil soudeleženec študijskega potovanja po nekaterih ameriških univerzah ...

Leto 1967 je bilo sicer nabito z dogodki, ki jih kot v že aktivizem usmerjenemu študentu ni bilo mogoče zaobiti :

- aprila je v Grčiji s pučem prevzela oblast vojaška hunta pod vodstvom polkovnika Georgiosa Papadopoulosa; šest let pozneje je Dimitrios Ioannidis, vodja zloglasne vojaške policije, izvedel nov puč in sprožil Cipsko vojno. Günter Wallraff, nemški aktivist '68 in pozneje raziskovalni novinar, je izvedel odmevno akcijo, ko se je leta 1974 protestno priklenil na steber ulične svetilke na trgu Syntagma v Atenah.
- 2. junija so v Berlinu potekali študentski protesti proti založbi Springer in rumenemu tisku Bild, stopnjevali pa so se proti oblastem in policiji ob obisku perzijskega šaha R. Pahlavija in njegove soproge Farah Dibi. Policija je bila nasilna, ubit je bil Beno Ohnesorg.
- v začetku junija 1967 (od 5. do 10.) je na Bližnjem vzhodu spor med Egiptom in Izraelom prerasel v šestdnevno vojno⁷. Junijsko vojno, ki je Izraelu prinesla Sinaj, Golansko višavje v Siriji, Zahodni breg in celotni Jeruzalem, je sprožil legendarni, enooki izraelski poveljnik Moše Dajan.
- oktobra je v Boliviji, pod koordinacijo ameriške CIE, bolivijska vojska po dveh letih zasledovanja našla, ujela ranjenega in po ukazu poveljnikov akcije Barrientosa in Ovande ubila že takrat legendarnega 38-letnega gverilskega poveljnika Che Guevaro. Masakrirano truplo so pokopali na neznanem kraju blizu mesteca Valle Grande. To je sprožilo plaz protestov, ne samo med radikalnimi levičarji, zlasti po Nemčiji in Franciji. Njegov soborec, francoski novinar Régis Debray, je pretihotapil Chejev dnevnik, objavili so ga na Kubi. 28 let po Chejevi smrti je upokojeni general izdal, kje je Chejev grob. Posmrtno ostanke so prepeljali na Kubo. Zgodilo se je, česar so se oblastniki bali: Che Guevara je še danes med mladimi simbol upora.

7 Bila je še krajša od slovenske osamosvojitvene, Izrael pa je postal svetovna vojaška velesila.

- Po odmevnih akcijah proti represivnemu režimu (Jorge Pacheco Areco) v Urugvaju 1967 se je tudi med evropskimi radikalnimi levičarji začela širiti strategija urbane gverile (Italija, Francija, Nemčija). Najbolj odmevne akcije tupamarosov (Raul Sendic ustanovi MNL-T leta 1963) so bile v letih 71–72.
- V letu 1967 so pod predsednikom Lyndon Johnsonom ZDA stopnjevale svojo prisotnost v južnem Vietnamu. Ameriška vojska je prevzela nadzor in koordinacijo, vmešala se je neposredno v spopade vzdolž delte reke Mekong, uporabila »tepih« bombardiranja (iztrebljanja) z napalm bombami.
- V Ameriki je vrelo. Lutrovo nenasilno Gibanje za državljanske pravice (črnih in belih) je dobivalo mogočno podporo, a v vzponu so bila tudi radikalnejša gibanja, Črni nacionalizem (Malcom X), Črni panterji (Eldridge Cleaver).
- Na vse več ameriških univerzah so se porajale številne skupine in aktivistična gibanja, vse bolj so se usmerjali v nasprotovanje vietnamski vojni. Gibanje, začeto na kalifornijski univerzi (University of California, Berkeley), pravzaprav zaradi banalnega razloga prepovedi druženja obeh spolov po spalnicah na začetku 60. Let, je preplavilo ameriške univerze s politizacijo študentov. Aktivistična gibanja so zajela širok spekter upora (Civil Right Movement, Free Speech Movement, Vietnam War Protests, Worker Student Alliance, Student for Democratic Society – SDS). Pojavil se je izraz New Left.

Leta 1967 sem še enkrat odpotoval v Nemčijo, zopet na prostovoljno delo. Tokrat, ker me je pritegnilo študentsko in levičarsko gibanje, prvič v Berlin⁸. Do Kassla na avtostop, naprej z vlakom, ker nisem poznal razmer. Turistični del bivanja je krila humanitarna organizacija, ki sem jo že poznal. Delal sem kot vzdrževalec v bolnici Charlottenburg. V Berlinu sem ostal še tri tedne. Denar za bivanje sem si služil s pomožnimi deli, prosti čas pa prebil na »teaching« dogodkih, na Tehniški univerzi (TU) in/ali na cesti. Vrenje, neskončne razprave, vsakodnevne resolucije in pozivi na demonstracije so me posrkali. Protesti po junijskih dogodkih (Beno Ohnesorg) se nikakor niso umirili. Prvič sem imel tudi priložnost spoznati delovanje pluralnega študentskega parlamenta. Tam nepregleden obseg politično motiviranih študentov, pri nas pa je bilo še za delo fakultetnega odbora komaj kaj zanimanja.

8 Berlinski zid (nemško: Berliner Mauer; uradno, vzhodnonemško: *Antifaschistischer Schutzwall*) je bila smrtonosna prepreka, dolga več kot 150 km, ki je med letoma 1961 in 1989 delila vzhodni in zahodni del Berlina

Domov sem se vrnil z mešanimi občutki, prek Prage. Seveda sem imel kaj povedati, tako na ljubljanskem UO ZŠ, kot tudi – na Tribuni.

1967/68

Z idejami nekakšnega pluralizma med kolegi na faksu nisem uspel. Ob letni skupščini ZŠ na elektro fakulteti sem doživel fiasko. Vabljeni so bili vsi študentje, ne glede na članstvo v ZŠ. Odziv niti ni bil tako slab, a potek se je izrodil v blamažo. Napovedal sem razpravo o članstvu in statusu študentov. Kdo je pravzaprav »član« študentske organizacije in kaj to sploh je? Še huje je bilo, ko za volitve novega fakultetnega odbora nisem »predvidel in imel« kandidatov. Pozval sem k javnemu, odprtemu kandidiranju na sami skupščini, po možnosti pluralno (pač po berlinskem vzgledu). Ni bilo razprave, nihče se ni priglasil.

Vabljeni profesorji so se muzali, predstavnik UO-ja ni vedel kaj bi, molk se je raztegnil prek cele dvorane. Pivec kot opazovalec me je rešil zadrege. Predlagal je odložitev točke, mene pa kot že razrešenega predsednika FO za začasnega vršilca dolžnosti do novih volitev. Do nadaljevanja skupščine potem nikoli ni prišlo.

Na prelomu 1967/68 smo študentje elektro fakultet že razmišljali o oblikovanju jugoslovanskega združenja (strokovnega) študentov elektrotehnik. Beograjčani so nam povedali še več. Jugoslavija je bila že leta 1964 med udeleženkami ustanovitve EURIELEC⁹ združenja za mednarodna srečanja študentov različnih programov elektrotehnik. Letni kongres v letu 1968 je bil napovedan v Madridu. Beograjski kolegi so predlagali, da bi se ga udeležili predstavniki ljubljanske FE.

In sva šla, dva. V Španiji je takrat še vladal generalissimo Francisco Franco – El Caudillo. Nisva vnaprej vedela, ali nama bo vstop v Španijo sploh mogoč. Za vizo sva morala moledovati na španskem konzulatu v Milanu.¹⁰ Teden čakanja pa se nama je obrestoval, lahko sva spremljala študentske proteste na okupirani univerzi. Bolj kot kultura in mesto z znamenitostmi naju je pritegnila borbena, uporniška in demokratična klima med italijanskimi študenti.

Tudi univerza v Madridu je bila okupirana, kampus je bil zastražen in nam, tujcem, je bilo težko ločiti med običajnimi policisti in falango. Organizatorji

9 Evropsko združenje študentov elektrotehnik; <https://en.wikipedia.org/wiki/EURIELEC>

10 Jugoslavija in Španija takrat nista imeli urejenih diplomatskih odnosov.

konference EURIELEC so le s težavo zmogli izpeljati nekajdnevni program. Od vtisov naj navedem le naše izzivanje in prestrašenost vodnikov, ko smo na ogledu kraljeve rezidence El Escorial peli protestne pesmi, vzklikali proti Francu in »grozili« z dvignjenimi pestmi. Nič se nam ni zgodilo.

Pod vplivom študentskega revolta pa se je konferenca skoraj izrodila, saj so se pokazale med nami udeleženci nekako tri struje: EURIELEC naj bi postala oblika cehovske združbe, nizozemsko vodstvo je zagovarjalo umirjeno stanovsko delovanje, z nemškimi in francoskimi soudeleženci pa smo mi pozivali k politizaciji. Zahtevali smo sprotno poročanje o dogodkih na fakultetah, ki so bile članice združenja, odprto izmenjavo stališč in aktivno koordinacijo vodstva združenja ter oblikovanje akcijskega načrta, ki naj bi vsebovalo tudi zahtevo po udeležbi študentskih predstavnikov v gremijih fakultet. S tem naj bi seznanili tudi (še) nečlanice združenja EURIELEC. Sporno je bilo tudi vprašanje, ali naj bo EURIELEC organizacija nacionalnih združenj ali odprto združenje za vsako fakulteto.

Nismo vedeli, kaj nas čaka že čez manj kot mesec dni.

S kolegom Vidmarjem sva se iz Španije vračala z avtostopom. Ne spomnim se več, kdo je financiral potovanje v Madrid (Fakulteta, UO ZŠ ali Mednarodni odbor ZŠ), vendar je bilo odobreno le pokritje potnih stroškov za enega. Na FO sem se potem dogovoril, da potujeva dva, s plačano potjo le v eno smer.

Z veliko štoparske sreče sva padla v Pariz, prav na predvečer revolta v Nanterru in študentske okupacije Sorbone. Zbudila sva se v preplavljene ulice mesta. Takoj naju je potegnilo v vrvež, vleklo naju je na vse strani, od Latinske četrti do Elizejskih in Nanterra, kjer se je vse sprožilo. Barikade, na ceste so se zlivale množice mladih, študentje in delavci, demonstranti, divjanje in na drugi strani nasilje v črno oblečenih specialcev – ti niso poznali usmiljenja, mlatili so vsepovprek. Republika je bila ogrožena, konec meseca je Charles de Gaulle iskal zavetje v tujini. Vse je kazalo na državljansko vojno, a mu je uspelo še pravočasno zajezi študentsko-delavski revolt.

Obdobje sedmih tednov pariške vstaje že desetletja vpliva na Francijo in širše, zaznamovalo je našo generacijo '68. Velja za družbeno in kulturno prelomnico francoske družbe. Kot je pozneje poudaril Alain Geismar, eden voditeljev v tistem času¹¹, je gibanje uspelo »kot socialna revolucija, ne kot zgolj politična«.

11 Daniel Cohn-Bandit, poimenovan Rdeči Dany, je sedaj v evropskem parlamentu kot Zeleni Dany. Sedanje gibanje rumenih jopičev po njegovem ni primerljivo s študentskim uporom '68.

S kolegom Vidmarjem sva skupaj obiskala še Sorbono, potem pa sva se razšla, ker je on želel domov, jaz pa ne.

Po štirih najbolj vročih, prevratnih dneh študentskih nemirov sem se tudi sam odpravil, z vlakom do Nancyja. Da ga obiščem, sem se že v Madridu dogovoril s kolegi. Imel sem najbolj sveže novice, kaj se dogaja v Parizu. Moral sem poročati, ker so tudi študentje Nancyja že stavkali. Kak dan pred odhodom smo s kolegi s faksa oblikovali resolucijo, naslovljeno na vodstvo EURIELEC-a. Z dogodki v Franciji smo utemeljevali nujnost, da se tudi belgijski in nizozemski kolegi opredelijo za politično akcijo in pozovejo naše kolege širom evropskih univerz na protest in solidarnost s pariškim uporom.

Na enem od improviziranih mitingov v mestnem parku sem prvič slišal šansone G. Brassensa. Čez dve leti, vrnil sem se že iz vojske (1970), so mi francoski prijatelji na poti v Grčijo podarili njegovo ploščo (Georges Brassens, 1965 *Auprès de mon arbre*). Še danes mi je lep spomin na nekaj kratkih, intenzivnih majskih dni v Franciji. Pustili pa so mi tudi nekaj v tistem času pri nas prepovedane literature IV. Internacionale (Ernest Mandel). To je bilo moje prvo srečanje s trockisti¹².

V Ljubljano sem se vrnil prek Strassbourga, z vlakom, ki so mi ga plačali francoski kolegi. Okajenega, skupaj smo v strastnih razgovorih o prihodnosti, prevratih in novi družbi polemizirali v neskončnost, in seveda tudi popivali – so me strpali v vlak za Nemčijo.

Kulminacija študentskega gibanja

Po vrnitvi v Ljubljano mi kar nekaj dni ni bilo do tega, da bi se oglasil v Kazini. In ko sem se, sem seveda imel kaj pripovedovati. Izkazalo pa se je, da dogodkov, kot so se razvijali v tujini, ni mogoče preslikati na domača tla, jaz pa razmer med študenti, na drugih fakultetah razen na moji, predvsem pa v študentskih blokkih in naselju nisem poznal. Pivec je opozarjal, naj svojo pozornost in angažma od problematike v tujini usmerimo na analizo domačih razmer. Imel je širok vpogled v dogajanja, ne samo na ljubljanski univerzi, ampak tudi širše med jugoslovansko študentsko populacijo. Bil je zaskrbljen, politično vodstvo ni resno jemalo napovedujočih se dogodkov. Opozarjal je na lahкотnost ocen,

12 Trocki, Lav. *Izdana revolucija*; leta 1973 pa že prevedena in izdana v založbi Otokar Kerševani, pod uredništvom dr. Predraga Vranickega.

da se kaj takega kot po Evropi in ameriških univerzah pri nas ne more zgoditi. In se kljub temu je.

Zopet je bila posredi banalnost. V Beogradu je 2. junija 1968 zvečer pred dvorano Delavske univerze ostala množica študentov, ker so jim redarji preprečili vstop na prireditev Karavana prijateljstva. Dvorana je bila premajhna, organizatorji so obisk omejili in ga omogočili le brigadirjem. Prišlo je do pretepa, pozneje tudi do spopadov s policijo. Nemiri so se ponovno razplamteli naslednji dan in kulminirali, ko je policija študentsko povorko, namenjeno proti centru mesta, blokirala v železniškem nadvozu. Mediji so vse skupaj označili za protidržavno huliganstvo, ustanovljen je bil študentski akcijski odbor, ki je v listu Student objavil potek dogodkov, poziv javnosti in tudi že zahteve, vezane na rešitev študentskih problemov: socialna neenakost, brezposelnost in razmere na univerzi.

Ko se je novica razširila, sem pohitel v Kazino. Nisem vedel za ukrep sveta študentskega naselja, ki je ob predvideni izpraznitvi študentskih postelj zaradi turistične ponudbe napovedal tudi občutno podražitev stanarin tistim, ki bi čez poletje obdržali svoje sobe oz. postelje. Kaj se dogaja, sem se ovedel šele, ko sem bil povabljen na zbor študentov doma v Gerbičevi in so nas že pri prihodu pričakale skupinice študentov z na hitro oblikovanimi parolami. Razprava je bila bučna, nekontrolirana, kritika se je stopnjevala in zahteve so se kar množile. Pravzaprav je bil sklep o protestnem zborovanju 5. junija neke vrste olajšanje. Od 29. maja naj bi bilo dovolj časa za razumno oblikovanje stališč, usmeritev in zahtev.

Sledilo je nekaj težkih in zelo napornih dni. Univerzitetni komite ZK je prevzel vodilno vlogo, tudi v koordinaciji študentskih odborov, UO-ja, nastopanja in urejanja sprotnih zadev in operativnih potreb. Po študentskih domovih so potekale neprestane razprave, skupščinski zbori so se oblikovali in sklicevali sproti, zahteve po ureditvi materialnega stanja študentov (oskrbnine itd.) so naraščale. Zelo kaotično in na trenutke neobvladljivo. Nad vsem je ležala senca beograjskih dogodkov.

5. junija 1968 se je oblikoval organizacijski odbor za napovedani protest. Ogromno časa je šlo za sestavo spiska zahtev (programa), ki naj bi jih objavili na protestnem zborovanju. Da zadeva ne bi ušla izpod nadzora, je padla odločitev o zborovanju, ne pohodu.

6. junija 1968 je bilo veliko protestno zborovanje v menzi študentskega naselja. Pred vhodom je stala množica študentov s plakati, ti so bili razobešeni

tudi po stenah, znotraj in zunaj stavbe. Skupina študentov iz Gerbičeve je prišla na zborovanje v demonstrativnem pohodu, spomnim se Marjana Poljšaka in Marjana Viteza. Zborovanja se je udeležil v imenu izvršnega sveta njegov podpredsednik, dr. France Hočevar, v imenu vodstva univerze pa rektor dr. Gruden. Navzoči so bili člani univerzitetnega komiteja ZK, člani univerzitetnega odbora ZŠJ, predstavniki pokrajinskih študentskih klubov, predstavniki in člani odborov študentskih domov in fakultet, množica študentskih aktivistov, ki se je s ploskanjem ali negodovanjem odzivala na besede govorcev.

Večkrat me je imelo, da bi sam stopil pred zbrane. Trema, da bi ne zmozel prav izraziti svojih pogledov, saj nisem imel nobenega vnaprej pripravljenega koncepta o prihodnjih oblikah študentskega organiziranja, pa me je v vrsti nastopajočih odmikala nazaj. Ne spomnim se več, kdo je vodil zborovanje, verjetno Dular. Šlander, predsednik UO-ja od aprila 68, je bil kot uvodničar medel, neizrazit in množice ni prepričal. Vnaprejšnjega spiska govorcev ni bilo, po vrsti so od njega zahtevali, da pridejo do besede najbolj udarni predstavniki odborov iz štud. domov in Gerbičeve. Meni najbolj blizu je bil nastop Cirila Baškoviča. Razgrnil je dilemo ZŠ – študentska organizacija ali neka nova avtonomna oblika organiziranja študentov na univerzi. Pozval je k razpravi o Pivčevem članku v Tribuni¹³ in oblikovanju nove organizacije v jeseni. Kar je izzvalo glasno odobravanje, pa je bil njegov predlog, da se zatem ločimo od ZŠJ/SSJ, ker naših pripomb na statut, obravnavanih na konferenci v Skopju, niso upoštevali.

Bil sem v slovenski delegaciji, ki se je udeležila skopske konference Zveze študentov Jugoslavije. Naših predlogov, sprejetih aprila na letni skupščini ZŠ LU do sprememb statuta ZŠJ, konferenca v Skopju gladko ni sprejela. Enostavno niso razumeli naših stališč o nujnosti demokratizacije in regionalne avtonomnosti študentske organizacije, vezane na matično univerzo, ne pa delujoče kot transmisija politične organizacije.

Zamisel o preoblikovanju Zveze študentov kot politične organizacije v univerzitetno skupnost se je prek poletja počasi oblikovala. Izkoristil sem stanovsko povezovanje in obiskal zagrebško, beograjsko in splitsko fakulteto. Najbolj sem bil razočaran nad nastopom v Splitu, ko sem se dobro pripravil za

13 Pivec, Franci (1968): »Provokacija za novo študentsko organizacijo«, *Tribuna*, št. 21, leto XVI, 3. junij.

pojasnjevanje ljubljanskih teženj in sem pričakoval vsaj polemično razpravo. Ni je bilo, morda tudi zaradi mojega nastopa v slovenskem jeziku.

V poletnih mesecih sta v Jugoslaviji potekala pomembna študijska dogodka. V Dubrovniku je bila mednarodna študentska konferenca pod vodstvom političnega vrha (zunanjega ministrstva) in je bila kot taka »običajnim študentom«, celo politološke usmeritve, neznana. Druga je bila poletna šola na Korčuli, organiziral jo je vsako leto krog razumnikov Praxisa. Za razliko od prve je bila ta šola odprt amfiteater levih, pretežno neomarksističnih mislecev celega sveta. Imel sem izjemno priložnost poslušati nekatere svetovno znane filozofe, tuje in jugoslovanske¹⁴. Po letu 1968 sem se tam nekajkrat družil tudi s prijatelji iz zahoda.

Priprave za dokumente in gradivo preoblikovanja ljubljanske Zveze študentov je nasilno prekinil vpad vojaških sil varšavskega pakta na Češkoslovaško, 22. avgusta 1968. Ljubljanski študentje smo se s protesti odzvali takoj. Sledilo je organiziranje vsakovrstne pomoči preplašenim in slabo informiranim češkoslovaškim turistom, ki niso vedeli kam. Postavili smo info center v Kazini,¹⁵ nabavljali in delili hrano, v štud. naselju uredili začasna bivališča, jih oskrbovali z bencinom, radioamaterji v študentskem naselju pa so oddajali poročila in informacije. Zelo razburljiv, aktiven čas, oblast je želela stvari umiriti. Protest študentov se je zlil na ulico, z veliko napora smo kolono demonstrantov usmerjali v študentsko naselje. Tudi Jugoslavija je bila v nevarnosti.

Na začetku novega študijskega leta 1968/69 je Jože Šlander, predsednik UO ZŠ, predstavil predlog koncepta nove Zveze študentov. Študentski list Tribuna ga je objavila za javno razpravo.¹⁶ Poudarki: »Zveza študentov je organizirana Skupnost študentov, ki deluje na načelih samoupravnosti in javnosti. [...] ZŠ je samostojna skupnost in uresničuje voljo študentov. [...] Član Zveze študentov (študentske skupnosti) je vsak študent po statusu.«

21. novembra 1968 se je sestala letna skupščina študentov ljubljanskih visokošolskih zavodov (LVZ). Ciril Baškovič je v razpravi utemeljil predlog organiziranja Skupnosti vseh študentov na ljubljanskih visokošolskih zavodih, kot obliko parlamentarnega in ne kot partijskega mehanizma. Priprava

14 [https://hr.wikipedia.org/wiki/Praxis_\(%C4%8Dasopis\)](https://hr.wikipedia.org/wiki/Praxis_(%C4%8Dasopis))

15 Nina Pivec, takratna tajnica UO bi si zaradi zagnanosti, organizacijskih sposobnosti, delavnosti, iznajdljivosti in predvsem človeške topline zaslužila veliko več kot le opombo pod črto. Vsi, ki smo jo poznali, se je bomo za vedno tovariško spominjali.

16 Tribuna, letn. XVII, št.3; 4. november 1968, stran 4.

popolnejšega, novega statuta, ki naj bi opredelil tudi odnos do ZŠJ, je ostala za eno od prihodnjih zasedanj skupščine.

V Tribuni mi decembra objavijo še zadnji prispevek pred letom 1969: *Manifest ob reformi Zveze študentov*. Potem sem se posvetil drugim rečem.

1969 – Vojaščina in kultura

S študijem sem seveda imel težave. Lahko sem se udeleževal predavanj 4.letnika, a neopravljeni izpiti so se mi nakopičili. Ni mi ostalo drugega, kot da še pred obveznim odhodom na služenje vojaškega roka opravim vsaj diplomu prve stopnje na elektroenergetiki. Decembra mi je to uspelo, javil se na vojaškem uradu in uredil formalnosti. Presenečen sem bil nad ustrežljivostjo referenta, zdel pa se mi je tudi on nad mojo željo, da grem čim dlje in v čim bolj zahtevno enoto. Vpoklicali so me v januarju 1969, odpotoval sem v letalski učni center v Sombor, postal sem »plavec, radarist«. Zmanjkalo mi je časa, pred odhodom sem si obril le brado; vojaku, ki nas je strigel kot ovce, sem pokvaril veselje, ker sem želel »na balin«. Zunanji znaki upornišтва so bili porazirani, a čez dobro leto bodo nazaj.

O pripetljaju, ki se mi je zgodil v vojski, sem že pisal. Bile pa so tudi druge zanimive zgodbe. Po vadbenem centru v Vojvodini sem bil premeščen v okolico vojaškega letališča Batajnica. Čuvali smo prazne objekte naše enote, ki so jo zaradi realne ogroženosti iz vzhoda premestili bliže meji z Madžarsko. Imeli smo veliko prostega časa.

Blizu je bil rekreacijski center vojaških starešin in milice, ob Donavi. Ko sem se pritihotapil vanj, me začuda moj starešina ni prepoznal, ker sem bil v kopalkah. Hotel sem preplavati Donavo, nekako po vzoru Mao Cetungovega plavanja prek Dolge reke Jangtze.¹⁷ Pogosto sem šel v Zemun, v tamkajšnjo knjižnico. Veliko sem bral, tudi dopisoval sem si s prijatelji, doma in v tujini.

Dostikrat sem se zapeljal tudi v center Beograda. Vojaška uniforma mi je omogočala privilegij brezplačnega prevoza s tramvajem in busom. Še pred BITEF-om, ob koncu gledališke sezone, so me spustili na stojišče znanega gledališča Atelje 212, kjer so 21. maja 1969 v režiji Mire Trailović postavili na

17 Kulturna revolucija (1966–1971) na Kitajskem. Sprožil jo je predsednik Mao Cetung prek komunistične mladine, združene v t. i. rdeči gardi. Njegove misli o nujnosti permanentne revolucije so bile v t. i. rdečih knjižicah popularne tudi v Evropi.

oder musikal Kosa (Hair), zgolj po letu od svetovne premiere v New Yorku. In to v socialistični državi, za katero naj bi gibanje »otrok cvetja«, ob pesmi kot je *Let the Sun Shine in* veljalo za izrojeno kulturno dekadenco.

Rojstvo nečakinje sem izkoristil za skok v Ljubljano. Predpostavljeni je razumel mojo željo in mi odobril prost vikend. V resnici pa me je bolj vleklo na zmenek z mojim nemškim dekletom, ki se je odpravljala na prostovoljno delo v Južno Ameriko.¹⁸ Načrtovala sva, da bova šla oba, ona v Brazilijo, jaz na Kubo. Dobila sva se v Ljubljani in se skrila za en teden v gorenjske hribe. Ko sem se v strahu za posledicami vrnil v vojaško enoto, pa razen moralne pridige od starešine nisem dobil nobene kazni.

Seveda je bilo leto 1969 v Ljubljani in v drugih univerzitetnih mestih doma in po svetu še vedno zelo burno. Kolikor mi je bilo mogoče, sem lovil novice, po (verjetno cenzurirani) pošti in, ja, na straži po radiju. Medijska blokada študentskih dogodkov je opravila svoje, dobival sem le skope novice.

- Že januarja 1969 je bil v zvezni skupščini sprejet nov volilni zakon. Sašo Šrot je v Tribuni razgrnil problematiko, ki bi lahko odprla možnosti za študentsko zastopstvo v republiški skupščini, kar se je pozneje tudi zgodilo.¹⁹
- Na Češkoslovaškem se je po avgustu 1968 stanje počasi utirjalo po sovjetskem nareku. Gustav Husak je skoraj v celoti odpravil reforme, ki jih je od januarja 1968 uvajal reformist A. Dubček. Izjema je bila federalizacija ČSSR, delitev na Češko in Slovaško republiko po ustavnih spremembah leta 1969.
- 16. januarja 1969 se je praški študent zgodovine Jan Palach med demonstracijami na Trgu sv. Vavclava iz političnega protesta samozažgal. Umril je tri dni pozneje, pogreb pa se je spremenil v velike demonstracije proti režimu.²⁰
- 9. maja je v Ljubljani v študentskem naselju začel delovati Radio študent. Edina tovrstna radijska postaja v Evropi. Seveda so obstajale po Evropi

18 V Južni Ameriki se v drugi polovici 60. let začne tam, kjer je bila institucionalna cerkev odtujena od ubogih in brezpravnih vernikov, novo, cerkveno socialno gibanje. Na škofovski konferenci v Medellinu (Kolumbija), ga leta 1968 s tem izrazom opredelita Gustavo Gutierrez in Leonardo Boff. Vatikan in del duhovščine je v tem videl zgolj marksistično nevarnost, ideja pa je postala zanimiva tudi širše. V Sloveniji je bil teoriji osvoboditve naklonjen naslovni škof Vekoslav Grmič, ki je gradil dialog med verujočimi in ateisti ter je imel jasen odnos do NOB.

19 Tone Remc, politolog. Leta 1969 je bil izvoljen za poslanca republiškega zbora skupščine SRS. Spomladi 1971 je sodeloval v tako imenovani »akciji 25 poslancev«.

20 Grozo, da pride lahko do najhujšega ob gladovni stavki študenta FF Borisa Vuka, marsikdo ni delil z menoj, junija 1971 ob koncu zasedbe FF. Šlo je za življenjsko opredelitev Vuka.

tudi privatne, komercialne, a RŠ je bil edini, ki so ga imeli študentje kake univerze in je oddajal v javnost. Zgrajen je bil s pomočjo članov kluba ŠOLT in nekaterih organizacij, ki so prispevale material in opremo. Spomnim se Petra Kuharja, novinarja, ki je z veseljem prestopil od Tribune na RŠ; prvi direktor RŠ je bil Jože Šlander. Leto pozneje sem se tudi sam skromno preizkusil kot radijski novinar z znamenitim magnetofonom.

- Ljubljanska organizacija študentov je postala 23. decembra 1969 Skupnost študentov ljubljanskih visokošolskih zavodov. Delovala je prek akcijskih odborov po fakultetah, klubih in domovih. Vodil jo je Baškovič, do formalne konsolidacije. Za tem je vodenje prevzel Ciril Ribičič.

1970 – Nov val študentskega gibanja

Februarja sem se vrnil iz vojske z odstranjenim mavcem; posledica delovne nezgode v Titogradu. V uniformi nisem hotel ostati prek roka, podpisati sem moral, da odhajam na lastno odgovornost (JLA ne odpušča svojih bolnih in ranjenih). Doma sem se takoj prijavil na zavodu za zaposlovanje, in sicer zaradi zdravstvenega zavarovanja.

Zdelo se je, da se mi je izpolnila vizija organiziranja študentov v samoupravno skupnost. Študentskega statusa nisem imel več, iskal sem zaposlitev.

Nekako po naravi, iz radovednosti me je zopet potegnilo v bližino študentskemu dogajanju. Konstituirani del študentske skupnosti (izvršni odbor) je šel svojo pot, da bi dorekel razmerja nove organizacije z univerzo in politiko. Bolj so me zanimali živahnost akcijskih odborov, svobodne katedre in javne tribune. Pojavljale so se razprave o študentu kot delavcu, pa tudi stopnjevanje kritike širših družbenih razmer. Približal sem se krogu Tribune, in opazil, da je namenjala čedalje več prostora literarnim objavam, kjer se nisem videl.²¹

Za 1. maj sem si želel ogledati, kako delavski praznik praznujejo na zahodu. Borbeno in ne z veseljami kot pri nas. Zopet sem odpotoval v Berlin. V tem poldrugem letu, kar nisem bil tam, se je marsikaj spremenilo. Srd mladih po atentatu na Rudi Dutschkeja (april 1968) se je polagoma unesel. Ali umaknil v nove oblike, po eni strani v že podtalno radikalizacijo posamičnih skupin, med katerimi je bila najbolj odmevna RAF (Rote Arme Fraktion, A. Baader

21 Grafična podoba opremljevalca K. Gatnika pa mi je bila takoj všeč, pomenila je svežino.

in U. Meinhof). APO (Ausserparlamentarische Oposition) z usihajočo SDS²² je oblikoval nov rod politikov, vse bolj pa so na površje prihajale nove oblike kulture in druženja. Z dekletom, ki si je začasno delila stanovanje v nekoč predmestni, delavski ulici, sedaj pa je to bila že pretežno gasarbeiterska Koloniestrasse / Weding, sva doživela spontan festival kultur (turške, grške, armenske).

Prvič sem slišal za berlinsko Komune#1, dobil nekaj literature o ameriškem hippie subkulturnem gibanju ter izvedel za anarhistično nizozemsko komuno Kaboutersov. Dekle mi je septembra, tik pred odhodom v Brazilijo (Recife) iz Frankfurta, sporočila o prvem spopadu policije in skvoterjev. Naslednje leto, nekaj dni, tik pred policijskim izgonom, sem prebil v berlinskem zatočišču Georg-von-Rauch-Haus. Nisem mogel razumeti, zakaj lastniki kljub policijskemu izganjanju iz zapuščenih hiš te še vedno oskrbujejo z elektriko, vodo in celo plinom.



Pavle Kristan in Frane Adam, del družine, ki je leta 1972 potovala s fičotom na poletno filozofsko šolo na Korčuli. Foto: Pavel Zgaga.

Iz zbirke fotografij Pavla Zgaga.

Ko sem izvedel za ljubljansko komuno (G7), sem navezal stike. Še najbližje mi je bil Jože Konc, s katerim sva nekaj noči prebila ob načrtovanju stanovanjske skupnosti, ki bi si npr. v bloku delila skupni družabni prostor, gospodinjke

22 SDS – Sozialistische Deutsche Studentenbund ni bila sestrsk organizacija ameriške SDS – Students for a Democratic Society.

prostore, kot so kuhinja, pralnica itd. Zgradbe bi morali na novo domisliti arhitekti, na fakulteti za arhitekturo med študenti še ni bilo takih. Ostalo je pri utopiji. Večina članov komune se je udeleževala akcij študentskega gibanja.

Obisk Josepha Mobutuja me je ponovno porinil v protest.²³ V utrjevanju oblasti v Kongu, ki ga je preimenoval v Zaire, mu je gibanje nevrščenen in Jugoslavija prišla zelo prav. Nisem pozabil uboja Lumumbe.

Seveda v letu 1970 ni mogoče zaobiti okupacije Filozofske fakultete (26.5.–3.6.). Sam sem bil lahko le »popoldanski« opazovalec. Dobil sem službo in njej sem se moral, razpet med mladostnimi sanjami in eksistenčno realnostjo, posvetiti. Ni pa treba posebej navesti, da sem ves svoj prosti čas posvetil novim dogodkom. Kolikor sem zmogel, sem sodeloval pri pisanju dnevnih biltenov, diskusijah na novoustanovljeni Svobodni univerzi²⁴ in razpravah na zborih. Spomnim se gorečnosti Jaše Zlobca, ko je pozval k ustanovitvi nove kompartije (trockistov). Bil je na robu, prek katerega bi ga oblast onemogočila. Razprava, ki je nekaterim pričujočim v avli fakultete že presedala, je čez nekaj mesecev pripomogla k ustanovitvi »Gibanja 13. november«. Tudi zanj je sloves pretiran, saj dlje od nekaj izjav in veliko študija politične literature nismo prišli. Pavel Zgaga, Boris Muževič in jaz smo tvorili študijsko trojko. Do širjenja in delovanja akcijske skupine nam ni bilo, so se pa razmere v študentski populaciji in v odnosu z oblastjo spremenile v neke vrste happeningov. Tako je izpadel pohod po ljubljanskih ulicah ob koncu zasedbe FF, tako je izpadel protest proti izrabi športa za politične namene ob svetovnem prvenstvu v košarki, tako je ostal brez odmeva bojkot filma 007-James Bond in tako je izzvenel osamljeni protest na Žalah proti vojni moriji v Vietnamu.²⁵

1971 – prva zaplemba Tribune

Okrog Tribune so se zbirali novi obrazi in pisci. Izpostavljeni študentski aktivisti: Darko Štrajn, Pavle Zgaga, Mladen Dolar, Jadran Strle, Vinko Zalar, Adam Franko, Milenko Vakanjac, Bogomir Mihevc ... Pritegnila me je kritična misel.

23 O tem je pisala *Tribuna* 15. oktobra 1970.

24 Iz Berlina sem prinesel nekaj spominkov, tudi priponke z geslom: *Svobodna univerza v svobodni družbi*.

25 Iz tujine sem prinesel knjigo Jerry Rubina *Do it!*, ki pa se je zkazala za čtivo, ki širše v gibanju ni povleklo.

Kot kredo mojemu študentskemu delovanju bi lahko štel objavo mojega pisma Titu, v tretji številki Tribune, 1971. Zbodel me je napovedani obisk predsednika Tita v Iranu, kamor je šah Reza Pahlavi vabil na proslavo 2500-letnice perzijskega cesarstva. Isti vladar, zaradi katerega so izbruhnili protesti v Berlinu. Šlo je za protislovje med proklamiranimi načeli socializma in pragmatično zunanjo politiko. Na naslovnici Tribune je bila izjava članov ZK s Tribune, na naslednji pa podpora celotnega uredniškega odbora Tribune, ob članku ki je sprožil ukrepanje državnega tožilca. No ja, prva posledica je bila obisk uslužbencev UJV z nalogo za začasno zaplembo tiskanih številk Tribune (začasnost se je potem spremenila v dokončno prepoved). Potem je završalo v osirju, sodna obravnava je bila 5. novembra 1971. Tisk je o zaplembi poročal skopo, o sodni obravnavi nič. Počutil sem se precej borno, kljub podpori študentskih prijateljev; na sodišču me je zagovarjal advokat Demšar ml., na lastno pobudo, saj s takimi zadevami ne jaz, ne uredništvo še nikoli nismo imeli opravka. Dobival sem podporo tudi z več drugih strani, tako, »pod mizo«, češ imaš prav, ampak ... Prijatelj Franci Pivec me je pregovoril, da sem se odzval vabilu Jožeta Smoleta, takrat vodje kabineta predsednika republike. Zanimalo ga je ozadje in povod mojemu pismu; pogovarjala sva se razumno, tako da sem izgubil strah pred posledicami.²⁶

1972 – selitev v Maribor

Za novoletne praznike sem šel zopet v Nemčijo; zadnjič, ker sta me po igri mačke in miši z Upravo javne varnosti v Medvodah, kjer sem začasno stanoval, do doma pospremila miličnika, mi izročila nalog, jaz pa sem jima moral izročiti moj potni list. Pritožba ni nič pomagala, brez potnega lista sem ostal kako desetletje. Verjetno bolj zaradi lastne vzvišenosti, da mi ga mora urad, ki mi ga je odvezel, tudi sam vrniti; ko sem po Titovi smrti zanj zaprosil, sem dobil novega brez zapletov. Nekje jeseni 1972 sem menjal službo. Preselil sem se v Maribor, Ekonomski center je iskal usposobljeno osebje za nov nastajajoč računalniški center. Maribora nisem poznal, ljudi tudi ne, poldrugo leto nisem imel stalnega bivališča. Brez prijateljske pomoči družine Nine in Francija P., ki so bili prav tako ljubljanski »izgnanci«, bi mi trda predla. V iskanju družbe in somišljenikov me je pritegnila študentska, novinarska družčina, ki se je takrat zbirala okrog

26 Zanimivo, razsodbe pravzaprav nikoli ni bilo; nimam nobenega dokumenta o tem

Katedre. Žal ni imela tistega naboja kot ljubljanska Tribuna in nisem postal njen sodelavec. Kot izredni študent VEKŠa sem spoznal mojo bodočo soprogo in s tem dal prednost nastajajoči družini in stroki.

Spremljal sem, kako so se mariborski visokošolski zavodi z leti oblikovali v Univerzo Maribor. Nisem razumel zadržkov, predvsem ljubljanske akademske srenje in politike do ustanovitve druge univerze v Sloveniji. A je bila že sama zamisel izziv, tudi za vrsto mladih, ambicioznih post-diplomcev, ki so si želeli lastne akademske kariere. Še danes sem v zadregi zaradi ostrih stališč v polemiki z dr. V. Bračičem, ki sem mu očital mlačnost, on in njegova ekipa pa je z veliko mero potrpežljivosti in diplomatske vztrajnosti projekt leta 1975 pripeljala do ustanovitve druge slovenske univerze s šestimi visokošolskimi zavodi. Pritegnila me je zamisel o konceptu gradnje študentskega kampusa, nove pedagoške akademije (zgrajena potem 1979), moderne knjižnice z novo oblikovano medioteko, socialno razvojni projekti v Slovenskih goricah in Halozah (po vzoru predvojnih Društev kmetskih fantov in deklet), lepih in siromašnih krajih, ki jih kot Ljubljančan do takrat nisem poznal.

Sčasoma sem se odrekel mislim na radikalno levo pozicioniranje. Prednost sem dal zmernejšemu »dolgemu maršu skozi institucije«. Še kaki dve leti sem ohranjal stike z beograjskimi in zagrebškimi aktivisti.²⁷ Bližina avstrijske meje je imela svoje prednosti, prijatelje sem oskrboval z literaturo 4. Internationale, včasih sem jim pomagal pri logistiki. V. Mijanović je bil v zaporu, pritajene aktivistične celice niso našle podpore ne med študenti, ne med delavstvom, sčasoma so se izživele v teoretiziranju. Emancipativnim pričakovanjem študentskega gibanja v Jugoslaviji še v prvi polovici sedemdesetih je že sredi desetletja sledilo obdobje konservativnega poenotenja. Študentska skupnost je leta 1974 prešla pod okrilje enotne Zveze socialistične mladine Slovenije (ZSMS). Ko so gibanja in posamezniki (Beograd, Zagreb, Sarajevo) prešli v nacionalistično intonacijo sem prekinil vse stike. Mojega aktivizma je bilo konec.

27 V. Mijanović, L. Stojanović, M. Nikolić, P. in J. Imširović, in drugi, tudi iz Zagreba.